

Aalto-universitetet
Högskolan för konst.design och arkitektur
Utbildningsprogrammet för arkitektur

BEGREPPET SKULPTURAL I ARKITEKTUR

Kandidatarbete av Jacob Joakim Sederholm

Ansvarig lärare Hannu Huttunen
Handledare Helena Teräväinen
helena.teravainen@aalto.fi
Institutionen för byggnadsplanering

Författare Jacob Sederholm

Titel Begreppet skulptural i arkitektur

Institutionen Institutionen för arkitektur

Examensprogram Arkitektur

Ansvarig lärare Hannu Huttunen

Handledare Helena Teräväinen

År 2018

Sidantal 36

Språk Svenska

Sammandrag

Det här kandidatarbetet belyser hur begreppet skulptural används i litteratur, avhandlingar och artiklar om arkitektur och vad det egentligen står för. Tidigare forskning som behandlar konst och arkitektur har inte kunnat förtydliga begreppen. Jämförelser med bildkonsten i texter om arkitektur blir ofta ytliga. Syftet med det här arbetet är att till en del förtydliga begrepp som används, och därmed bidra till en djupare förståelse och fruktsammare gränsöverskridande mellan byggnadskonst och andra konstformer. Arbetet innehåller en fallstudie av Judiska museet i Berlin av Daniel Libeskind, som ett exempel på arkitektur som kan ses som skulptural.

I inledningen behandlas bakgrunden till valet av frågeställning och syftet och målet med arbetet.

Metoden för det här arbetet är dels en litteraturstudie, dels en fallstudie i form av en analys av Judiska museet i Berlin, planerat av Daniel Libeskind.

I kapitlet om ordet "skulptural" i litteratur om arkitektur, belyses hur olika arkitekter och forskare har använt begreppet skulptural i sina texter om arkitektur.

I kapitlet om ordet "skulptural" i arkitektur på nätet, belyses hur begreppet skulptural förekommer i artiklar i nätpublikationen Archdaily.

En analys av Judiska museet i Berlin görs i följande kapitel.

I kapitlet med reflektioner behandlas olika arkitekters, konstnärers och forskares synpunkter kring arkitektur och hur dessa tangerar begreppet skulptural.

I kapitlet med slutsatser dras slutsatser av hur begreppet skulptural förekommer och används, och en del gemensamma nämnare anges. En del synpunkter på hur man bättre kunde verbalisera och analysera arkitektur ges.

Nyckelord skulptural, arkitektur, arkitekturanalys, arkitektur på nätet, skulptur, metafor i arkitektur

---

Bild 1. Judiska museet i Berlin av Daniel Libeskind.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning	4
Metod	5
Ordet “skulptural” i litteratur om arkitektur	5
Ordet “skulptural” i arkitektur på nätet	6
Analys av Judiska museet i Berlin	16
Reflektioner	27
Slutsatser	32
Källförteckning	34
Bilder	35

Skulptur av idag har lika många former som det finns skulptörer. Det gemensamma är att det är tredimensionell konst. Eftersom jag före mina arkitektstudier utbildat mig till skulptör och är verksam konstnär har jag bekantat mig med form, proportioner och material, men också det andliga i konsten, både teoretiskt och genom praktiskt arbete. Mina egna verk har nästan alltid varit fysiskt slutna objekt, ofta figurer, men också sådana som med material och ytstruktur har insinuerat om en insida, om ihållighet. Trots att jag själv som skulptör använder metoder som berör ganska traditionell och universal grundproblematik som proportioner och förhållanden mellan former, färg och ytstruktur, känns de verbala begreppen som används ibland föråldrade för mig. Begreppen uttrycker en ytlig syn på skulptur som fysisk form och inte ett andligt uttrycksmedel. Samtidigt som den franske skulptören Auguste Rodins visdomar om hur formen kan insinuera rörelse, eller hur ytstruktur reflekterar ljuset fortfarande är relevanta för en del skulptörer, har skulptur tagit helt nya former och kommit långt från den kompakta formen som ofta associeras med skulpturkonst. Eftersom skulpturkonsten expanderat så mycket i fråga om både material och form har begrepp som baserar sig på en traditionell uppfattning av skulptur blivit inexakta och missvisande.

Begrepp lånas ofta mellan olika konstformer på ett inexakt sätt, vilket kan leda till missförstånd. Är det fråga om ett visst formspråk som använts när det talas om en skulptural byggnad? Är det bundet till skala? Hurdana former och/eller material framkallar bedömningen skulptural. Syftar uttrycket på en viss genre inom bildkonsten? Kan ett koncept vara skulpturalt eller används begreppet mera i samband med bedömningar av fysisk form? I det här arbetet ingår även en fallstudie, en analys av Judiska museet i Berlin av Daniel Libeskind belyser ett exempel på arkitektur som definierats som skulptural i litteratur och som jag själv upplevt som intressant konstnärligt sett. Museet har egenskaper som jag själv förknippar med ordet skulptural. Tidigare forskning som behandlar konst och arkitektur har inte kunnat förtydliga begreppen. I det här arbetet undersöks hur begreppet skulptural används i litteratur, avhandlingar och artiklar om arkitektur och vad det egentligen står för. Jämförelser med bildkonsten blir ofta ytliga. Syftet med det här arbete är att till en del förtydliga begrepp som används, och därmed bidra till en djupare förståelse och fruktsammare gränsöverskridande mellan byggnadskonst och andra konstformer. Det finns ett behov av större förståelse mellan utövare av olika konstformer.

METOD

Det här arbetet är dels en litteraturstudie, dels en fallstudie i form av en analys av Judiska museet i Berlin, planerat av Daniel Libeskind. Bilder och annat material har samlats under en studieresa till Berlin. För arbetet har använts böcker och artiklar som behandlar arkitektur. Speciellt hur ordet skulptural förekommer i litteraturen har undersökts. Ordet skulptural har också sökts i artiklar som publicerats i nätpublikationen Archdaily under de senaste 3 åren. För att ge en helhetsuppfattning har ett stort antal exempel på hur begreppet skulptural har använts i böcker och artiklar behandlas med en presentation och i vissa fall med en bild. Slutsatser dras efter analys och logisk argumentering.

ORDET "SKULPTURAL" I LITTERATUR OM ARKITEKTUR

Tadao Ando använder uttrycket skulptural i en beskrivning av Le Corbusiers Unité d'habitation (Hunter, 2011, s. 49). Han associerar skulpturalt med frihet och expressivitet som han ser i Le Corbusiers användning av betong. Tadao Andos egen användning av obehandlad betong i sina arbeten härstammar från upplevelsen av Le Corbusiers verk i hans ungdom. Tadao Ando säger sig bygga sin arkitektur på spänningen mellan det funktionella och det icke-funktionella. Efter att det funktionella har beaktats bör man se hur långt man kan avskilja arkitekturen från funktionen, anser Ando. Le Corbusier beskriver sitt kapell i Ronchamp i Frankrike som en akustisk skulptur, ett akustiskt plastiskt verk, som projicerar sin form mot omgivningen och i gengäld mottar svarstrycket från rummet omkring (Pauly, 2008, s. 87). En skulptör skulle tala om närvaro eller utstrålning som ett konstverk kan eller bör ha. Le Corbusier grundar sitt begrepp på sin första upplevelsen av Akropolis (Boyer, 2010, s. 684), på hur det grekiska templet förhåller sig till sin omgivning.

Även Santiago Calatrava kombinerar skulpturalt med frihet, plasticitet, och expressivitet (Calatrava & Kausel, 2002, s. 93, 99). Han beskriver en bro i Sevilla, där han använde människans anatomi som utgångspunkt i sin plan. Han anser ändå inte att det skulpturala är i konflikt med konstruktion, struktur eller funktion. Han poängterar skalan. Arkitekturen är oftast mycket större än skulptur som är utan funktion. Även Pallasmaa (1996, s. 50, 51) hänvisar till människokroppen och att arkitektur upplevs med hela kroppen och i förhållande till kroppen. I samband med Herzog och de Meurons arkitektur används begreppet skulptural vid beskrivning av ett homogent intryck som skapats med ornamentaktiga skinnliknande konstruktioner (Chevrier & Pijollet, 2016, s. 38). Herzog och de Meuron strävar efter att förena ornament, konstruktion och rum till en helhet och på så sätt frångå det rent dekorativa i ornamentiken. Herzog själv använder orden "skulptural gest" i samband med detaljplanering och syftar då på att fränta en byggnadsgrupp en upphöjd, piedestalliknande position. Liknelsen avslöjar en traditionsbunden uppfattning av skulptur. Ordet skulptural förekommer i mycket varierande sammanhang i litteratur om arkitektur.

ORDET "SKULPTURAL" I ARKITEKTUR PÅ NÄTET

Vid en sökning med "skulptural" som sökord i nätpublikationen om arkitektur, ArchDaily, skapas en lista på mycket varierande fenomen som publicerats de senaste åren.

ArchDaily valdes som exempel för att den är en av de största nätpublikationerna och publicerar artiklar dagligen. Här följer några exempel med bilder på hur ordet används i dessa artiklar.

Fasadkonstruktionen på ett hotel beskrivs av arkitekten Peter Pichler själv som nästan skulptural. Frank Gehrys Vitra design museum beskrivs i en artikel av Luke Fiederer ha en skulptural form. I en artikel av Viktoria Lytra som jämför kläddesign och arkitektur beskrivs en trappa i en bostad i Boston planerad av arkitekten Steven Harris och en dräkt av Rossie Assoulin som skulpturala former.

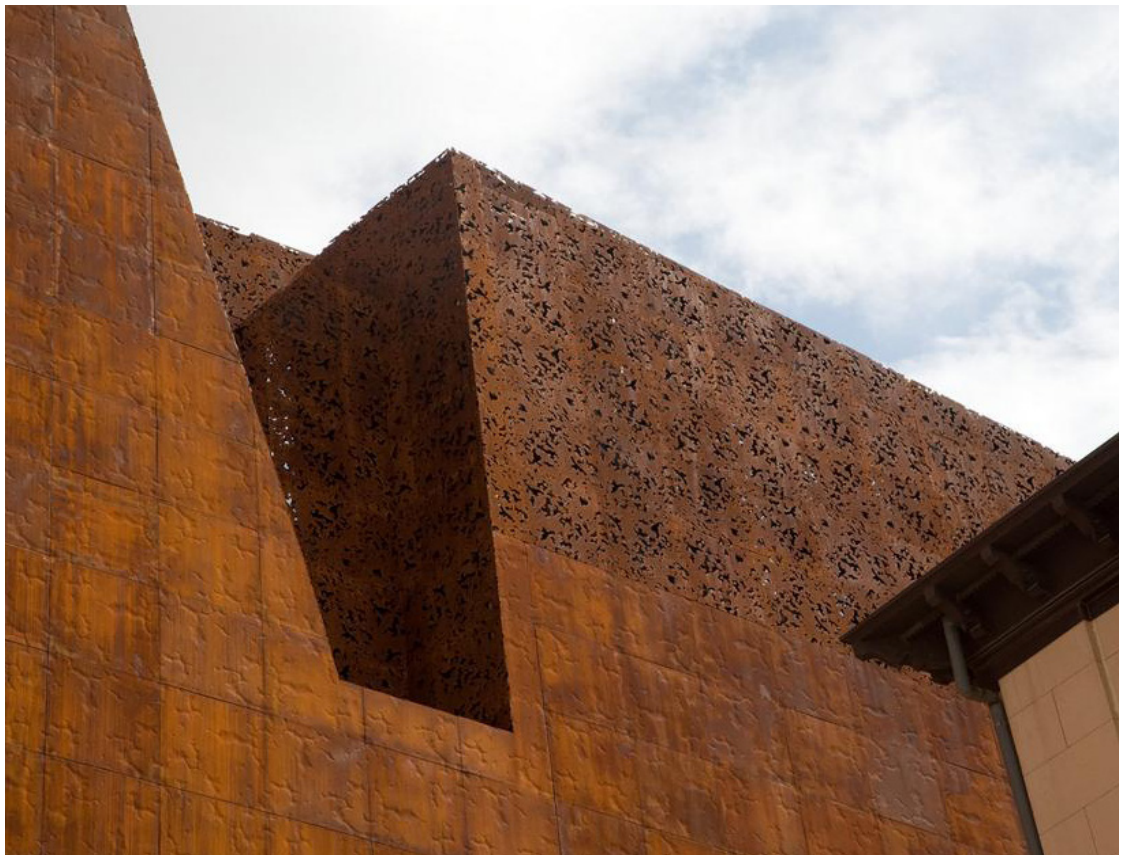

Bild 2. Caixa Forum av Herzog och de Meuron

Bild 3. Prada Aoyama av Herzog och de Meuron.

Bild 4. Edifici Forum av Herzog och de Meuron.

Bild 5. Hotel av Peter Pichler.

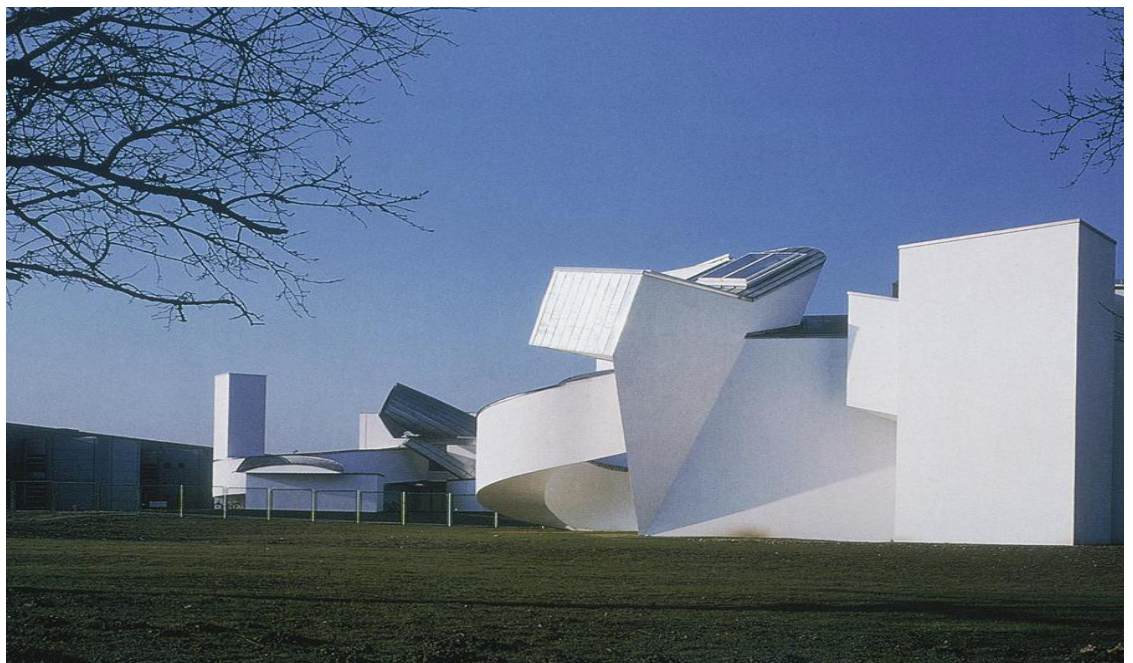

Bild 6. Vitra design museum av Frank Gehry.

Bild 7. Bostad i Boston av Steven Harris och dräkt av Rossie Assoulin.

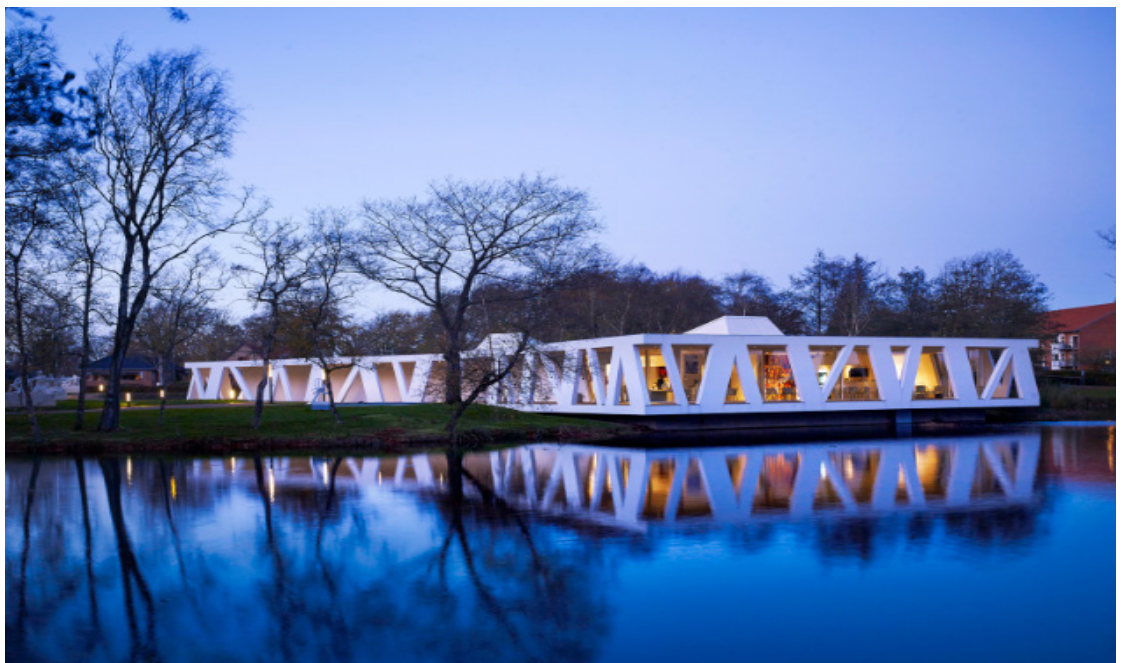

Bild 8. Videbaek konstmuseum av Henning Larsen.

Bild 9. Montjuïc Communications Tower av Santiago Calatrava.

Bild 10. Fundação de Serralves, museum för nutidskonst av Alvaro Siza.

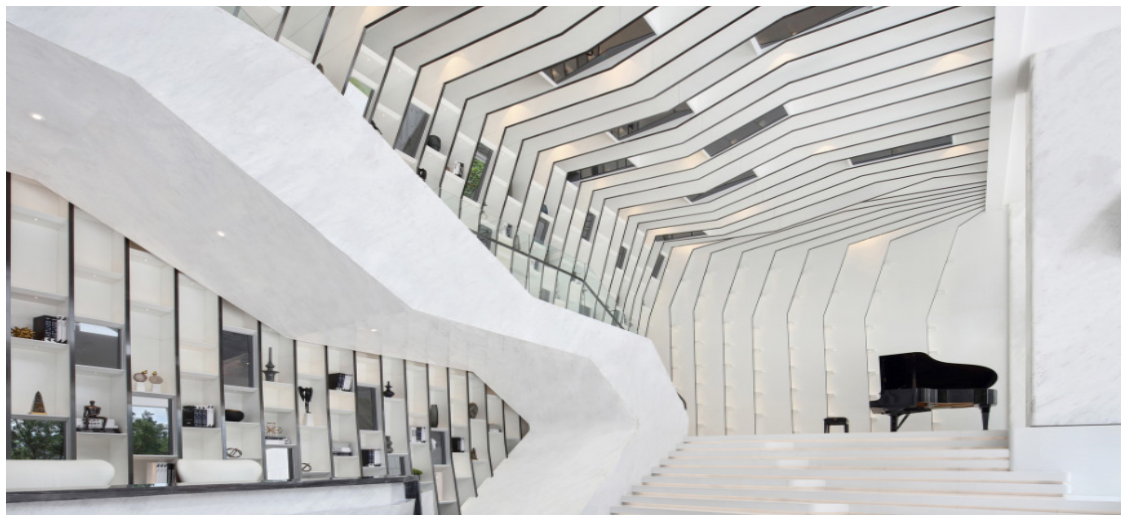

Bild 11. Sky center i Shenzhen av PAL design.

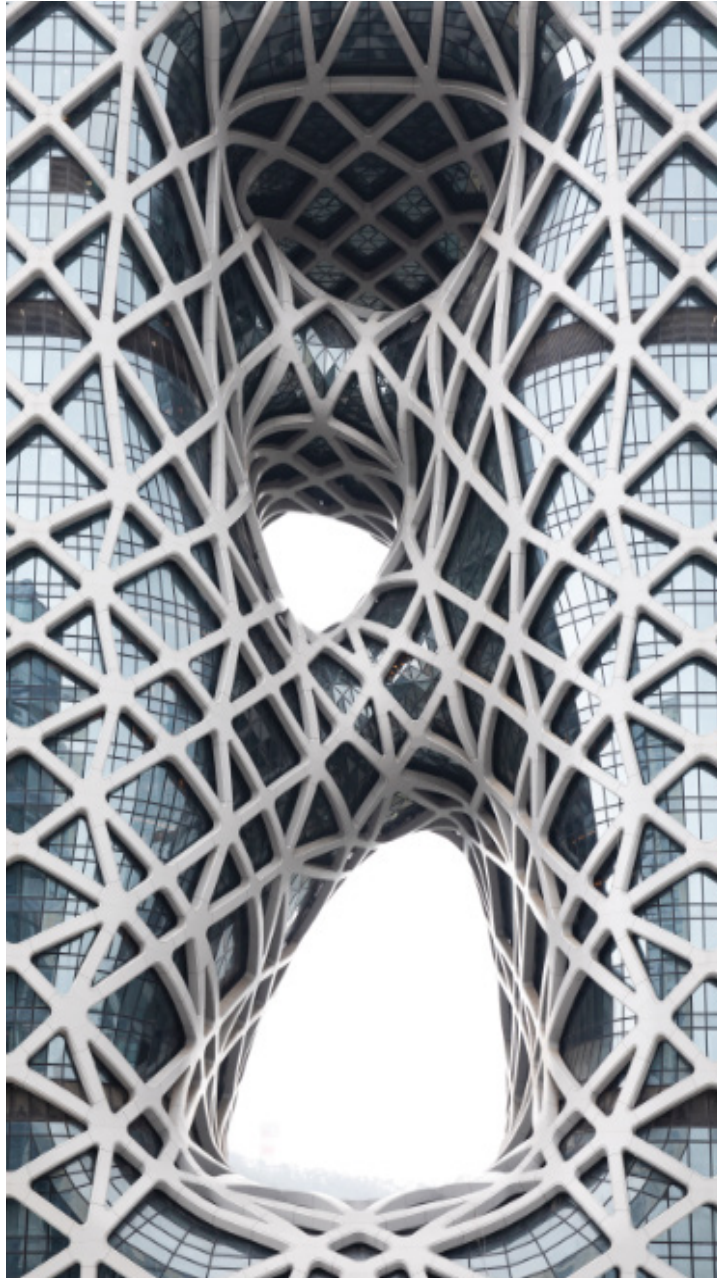

Bild 12. Morpheus hotel i Cotai av Zaha Hadid.

Ett konstmuseum planerat av Henning Larsen beskrivs av arkitektbyrån som en skulptural paviljong på en sjö.

I en artikel av Eric Oh om Santiago Calatrava beskrivs hans arkitektur som våghalsig och neofuturistisk och skulptural.

Arkitektur av Alvaro Siza beskrivs av Rory Stott, i en artikel Sizas 80-årsdag till ära, som poetisk modernism och skulptural.

Arkitekten Patrick Leung på Arkitektbyrån PAL design säger sig ha velat maximera den skulpturala kvaliteten i deras Sky center i Shenzhen, Guangdong i Kina.

Zaha Hadids byrå beskriver sitt Morpheus hotel i Cotai i Macao som skulpturalt.

Ordet skulptural används om möjligt på ett ännu mera varierande sätt på nätet än i litteratur om arkitektur.

ANALYS AV JUDISKA MUSEET I BERLIN

Beskrivningen skulptural används om byggnader som ofta har en monumental egenskap.

Werner Sewing presenterar i sin bok *Architecture: Sculpture* (2004) byggnader som han anser vara dramatiska och mera än bara byggnader. Byggnaderna har egenskaper som överskrider det rationella och funktionella. De uttrycker visioner, känslor, drömmar, principer.

Man kan också tänka att dessa byggnader har egenskaper som gör dem till arkitektur, till skillnad från att vara bara byggnader. Även Judiska museet i Berlin, planerat av Daniel Libeskind, finns med i boken. Museet beskrivs som expressivt kraftfullt och intensivt. Byggnaden är sig själv utan att försöka beakta eller smälta in i sin urbana omgivning. Utan element som indikerar våningar eller dylikt ger byggnaden ett massivt bergaktigt intryck.

Judiska museet har element som enbart uttrycker ett andligt budskap utan att ha en funktionell betydelse. Museets tilläggssdel är en slags utdragen davidsstjärna som bildar en sicksackformad byggnadsmassa. Genom denna byggnadsmassa går en rak, smal, streckliknande imaginär del av tomma rum som är otillgängliga för besökaren. Libeskind kallade projektet "Between the lines" (Hansen-Glucklich, 2014, s. 31).

Museiutrymmena uppstår av och mellan dessa byggnadselement som ligger i en parkaktig miljö bredvid en äldre barockdel. Det finns ingen egentlig ingång till museet, utan man kommer in via den gamla delen genom ett underjordiskt utrymme. Detta är ett avsiktligt val av arkitekten för att skapa rätt sinness-tämning för besökaren.

Bild 13. Judiska museet i Berlin av Daniel Libeskind.

Den underjordiska delen bildar tre axlar som symboliserar olika skeden i de europeiska judarnas historia. Ingen av ytorna i dessa utrymmen är vinkelräta eller vågräta. Det är ett kraftfullt sätt att påverka besökarens upplevelse. I ändan av en axel finns den s.k. "Exilträdgården" som består av betongpelare på ett lutande golv med olivbuskar växande ovan på. Exilträdgården är det enda rätvinklade elementet i hela byggnaden. Lutningen på golvet gör att besökaren lätt blir lite desorienterad. Trädgården uttrycker känslan av främlingskap hos människor som lever i exil.

Det så kallade Holocausttornet är ett tomt högt rum som öppnar sig enbart uppåt genom en smal springa. Ingången till tornet finns i ändan av en annan av de tre underjordiska axlarna. Den tredje axeln leder till utställningsutrymmena ovanför markytan.

Museet är tänkt att visa det judiska livet i Berlin genom tiderna, att berätta en historia. Utrymmena bildar en invecklad följd som inte följer byggnadens yttre sicksackform. Naturligt ljus kommer in genom streckliknande fönster som liknar en tredimensionell suprematistisk målning.

Museet har många av de egenskaper som ofta förknippas med ordet skulptural. T.ex. ett homogent materialintryck, avvikande från vågrät och lodrät koordinatsystem, och det poetiskt konstnärliga greppet hos arkitekten.

Bild 15. Judiska museet, underjordiska gångarna.

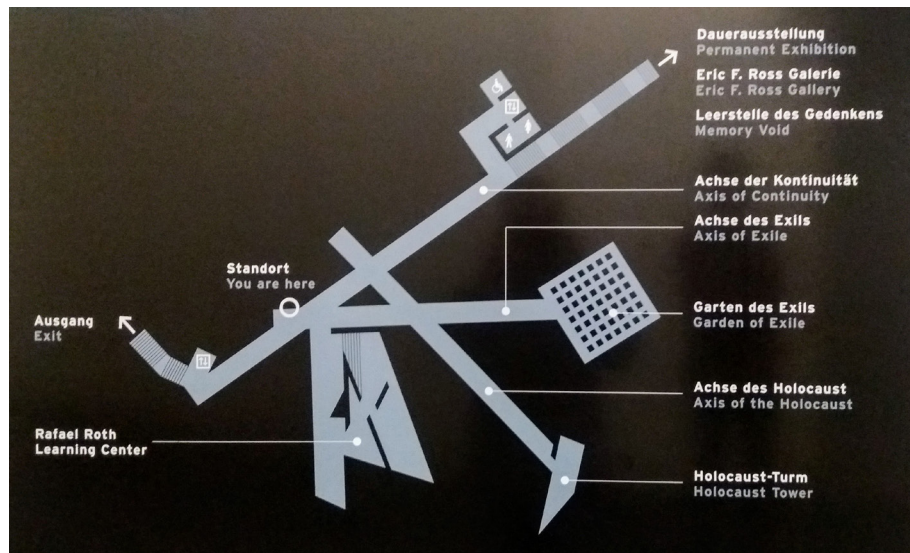

Bild 14. Judiska museet, karta över underjordiska delen.

Bild 16.-19. Judiska museet, exilträdgården.

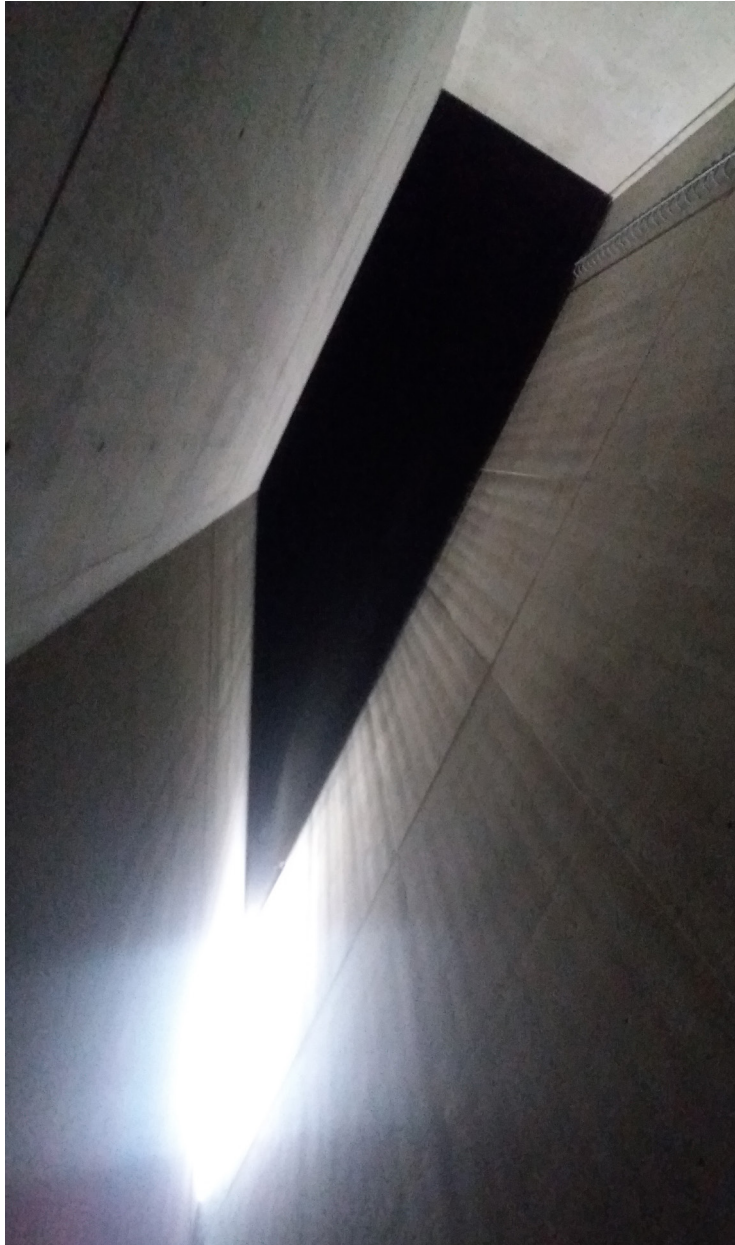

Bild 20. Judiska museet, Holocausttornet.

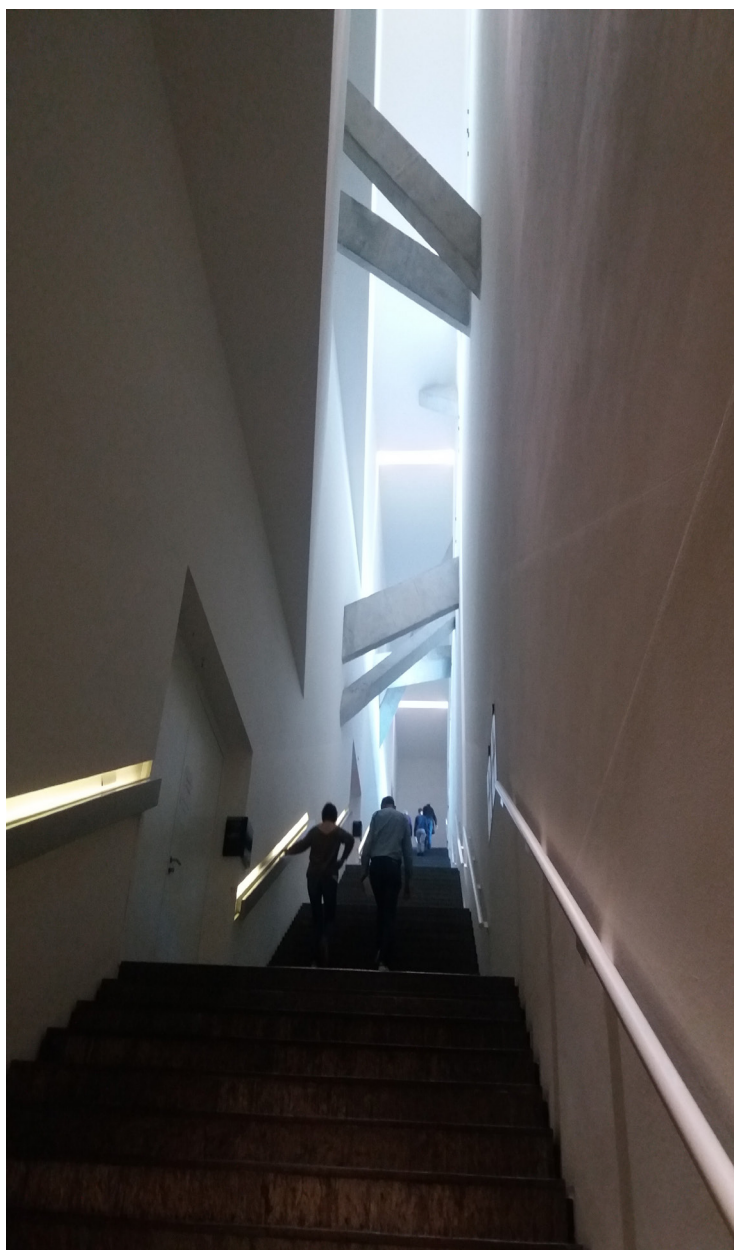

Bild 21. Judiska museet, trappan till utställningen.

Bild 22. Judiska museet.

Bild 23. Judiska museet, utställningsutrymmena.

REFLEKTIONER

Arkitekten Juhani Pallasmaa (1996) skriver om ögats övermakt i västvärlden. Synsinnet har ansetts var det högsta, och förmågan att tänka har förknippats med synen.

När perspektivbilden uppfanns blev ögat också centrum för jaget. Många problem i den byggda miljön beror på en ensidig betoning av synsinnet. Frånvaron av stimulans för andra sinnen för oss ut ur vår omgivning, vi blir utomstående intellektuella betraktare, inte kännande delar i en atmosfär. Pallasmaa poängterar vikten av det taktila och att allting upplevs med många sinnen på en gång, även arkitekturen och omgivningen.

I konsten och speciellt i skulpturkonsten är detta mera självklart tycker jag. Skulpturen har alltid också sin "tinglighet", den är alltid samtidigt både ett objekt och ett uttryck för idéer, känslor, sanning. En skulptör måste se, känna, höra och känna doften av sitt verk som en helhetsupplevelse redan i den skapande processen.

Stephen Parcell (2012, s. 11) påpekar att man ofta beskriver arkitektur genom att poängtera enbart två delar av helheten. Man låter förstå att planeraren d.v.s. arkitekten gör byggnader. Arkitekten är skapare och byggnaden ett estetiskt objekt. Man marginaliserar då betydelsen av själva byggprocessen och de som utför den. Man glömmer också användaren och det sociala ändamålet för byggnaden. Byggnadens materiella egenskaper tonas ned, och bilder och material för planering glöms bort.

Pallasmaa (2016, s. 23) har besläktade tankegångar, han talar om hur byggnader av lera gjorda av ursprungsfolk runtom i världen verkar uppstå mera genom beröring än med synsinnet, och därmed bibehåller sina plastiska, intima och helhetsomfattande egenskaper. Genom att komma ihåg alla delar av helheten poängteras också att arkitektur förutom rum också behandlar tid.

I miljökonst är gränsdragning mellan arkitektoniska och skulpturala element ofta diffus. Miljökonstnären Herman Prigann (2004) använder begreppet "skulpturala platser". Han kategoriserar sin ekologiska estetik i metamorfa objekt, skulpturala platser/förändrande av landskap, och integrerande landskapskonst.

Peter Zumthor (2005, s. 12) påpekar att arkitektur är sin egen värld, och har sitt fysiska förhållande till livet. Zumthor ser inte arkitektur som symboler eller budskap utan som ett hölje och bakgrund för livet.

Zumthor (2005, s. 13) begrundar också likheter mellan sitt eget skapande och traditioner i skulpturkonsten. Han poängterar ett homogent intryck som ofta finns i skulpturkonst, t.ex. i verk av Richard Serra. Delar sammanfogas utan överlopps förmedlande delar. Alla delar deltar i helhetsbudskapet som t.ex. i konstnären Joseph Beuys verk. Zumthor strävar i sin arkitektur efter att deelementen har samma närvaro trots att han som arkitekt måste beakta funktionella och tekniska krav.

Detaljerna bestämmer övergången mellan större delar, och definierar rytmen och skalan i deelementen. Detaljerna uttrycker det som helhetsidén förutsätter på ett ställe: samhörighet, avskiljning, spänning, lätthet, friktion, fragilitet, kompaktet.

Zumthor nämner också en skulptur av Per Kirkeby i en Dokumenta-utställning i Kassel. Skulpturen har en muraktig form och är gjord av tegel. Skulpturen förmedlar en mystisk monolitisk stämning. Zumthor behandlar det poetiska, osynliga i en byggnad, som när det förmedlar en stark upplevelse av sanning gör byggnaden till ett konstverk som som bäst får en att förstå någon aspekt av livet på ett nytt sätt. Å andra sidan säger han (2006, s. 33) att bra arkitektur tar emot besökaren och möjliggör upplevelsen. Bra arkitektur talar inte konstant utan är bara sig själv, en byggnad, som inte representerar någonting utan bara är.

Bild 24. Time Capsule, 2002, av Chris Drury, miljökonstverk.

Kirkebys s.k. rum-skulptur är en intressant växling mellan insida och utsida, monolitisk massivitet och genomsynlighet, och ett exempel på hur nära arkitekter och skulptörer, eller i detta fall målare, kan komma varandra.

Kirkeby (1993, s. 26) själv skriver om arkitektur och om tegel som material för sina skulpturer. Han ser arkitekturen som en metafor för naturens kretslopp, byggnader eroderar och förfaller, de innehåller historia, allmän och personlig. Också Kirkeby anser att arkitekter ofta glömmar materialiteten och ser byggnaderna som bilder. Den estetiserande iakttagelsen skapar ett avstånd. Kirkeby poängterar att arkitektur är en upplevelse, fysisk och psykisk. Tegelstenen är för Kirkeby samtidigt anonymitet och tradition.

Bild 25. Rumskulptur, 1992, av Per Kirkeby.

SLUTSATSER

Begreppet skulptural används i texter om arkitektur på ett varierande sätt. Man avser olika aspekter av byggnaders egenskaper men också hela koncept i detaljplaner kan avses.

Byggnaderna är olika, det finns inte alltid en gemensam nämnare. Form, material, storlek och funktion är olika trots benämningen skulptural. Ofta syftar man på något konstnärligt. En egenskap som jag tycker man skall inkludera i definitionen på arkitektur.

Begreppet skulptural används ofta i samband med ett arkitektonisk homogent intryck i färg och struktur. Detta är en kvarleva av en modernistisk uppfattning av skulptur som något homogent och monokromatiskt.

Ofta används skulptural tillsammans med ord som spektakulär, t.ex. av Jacques Herzog (Chevrier & Pijollet, 2016, s. 235), och imponerande som ett positivt laddat superlativ.

Begreppet skulptural används ofta i samband med byggnader som har linjer eller ytor som avviker från ett lodrät och vågrät koordinatsystem.

Filosofen och författaren Gernot Böhme (2017, s. 71) anser att användning av metaforer lånade från andra konstformer till arkitekturen kan ha en negativ inverkan på hur arkitekturen uppfattas, och på hur arkitekten uppfattar sig själv. Utsagor av typen "byggnaden gör ett skulpturalt intryck", är väl menade, men kan i värsta fall leda till en begränsad uppfattning av vad arkitektur är.

Arkitektur har alltid både funktionella och icke-funktionella, konstnärliga egenskaper. Man gör också lätt skulpturkonsten orätt när man lånar metaforer. Skulpturkonsten inbegriper mycket mera än former. Metaforerna i texter om arkitektur reducerar ofta andra konstformer till att handla om ett sinne eller en företeelse. Skulptur för synsinnet, musik för rytm och struktur, målarkonst för färger.

Litteraturstudien visar en mycket mångsidig skala av sammanhang där ordet skulptural förekommer. Sammanfattningsvis kan sägas att ordet skulptural används på ett så varierande sätt att ordet egentligen inte betyder något specifikt, utan var och en har sin egen bild av vad ordet står för. Därför anser jag att det är bättre att använda mera beskrivande ord och ett mångsidigt språk vid analys av en byggnad eller omgivning. I mån av möjlighet bör man använda en vokabulär som är specifik för arkitektur. Vid verbalisering av konst räcker dock inte orden alltid till.

Konsten talar själv, konsten är ordet.

KÄLLFÖRTECKNING

- Boyer, M. C. (2010). *Le Corbusier, hommes de lettres*. New York: Princeton Architectural Press. Hämtad från
<http://ebookcentral.proquest.com/lib/aalto-ebooks/detail.action?docID=3387427>
- Böhme, G. (2017). *Atmospheric architectures : The aesthetics of felt spaces*. London: Bloomsbury Publishing PLC. Hämtad från
<http://ebookcentral.proquest.com/lib/aalto-ebooks/detail.action?docID=5050673>
- Calatrava, S., & Kausel, C. L. (2002). *Santiago calatrava : Conversations with students - the mit lectures*. New York: Princeton Architectural Press. Hämtad från
<http://ebookcentral.proquest.com/lib/aalto-ebooks/detail.action?docID=3387527>
- Chevrier, J., & Pijollet, É. (2016). *From basel - Herzog and de Meuron*. Basel/Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH. Hämtad från
<http://ebookcentral.proquest.com/lib/aalto-ebooks/detail.action?docID=4733949>
- Hansen-Glucklich, J. (2014). *Holocaust memory reframed : Museums and the challenges of representation*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press. Hämtad från
<http://ebookcentral.proquest.com/lib/aalto-ebooks/detail.action?docID=1651773>
- Hunter, M. (2011). *Tadao Ando : Conversations with students*. New York: Princeton Architectural Press. Hämtad från
<http://ebookcentral.proquest.com/lib/aalto-ebooks/detail.action?docID=3387579>
- Lindgren, L., Kirkeby, P. (1993). *Per Kirkeby: Ars fennica 1993*.
- Pallasmaa, J. (1996). *The eyes of the skin : Architecture and the senses*. London: Academy Editions.
- Pallasmaa, J., & Heininen-Blomstedt, K. (2016). *Ihon silmät : Arkkitehtuuri ja aistit*. Helsinki: ntamo.
- Parcell, S., Day, K. M., & Winer, S. (2012). *Four historical definitions of architecture*. MQUP.
- Pauly, D. (2008). *Le Corbusier. the chapel at Ronchamp*. Basel/Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH. Hämtad från
<http://ebookcentral.proquest.com/lib/aalto-ebooks/detail.action?docID=4338392>
- Prigann, H. (2004). *Ecological aesthetics : Art in environmental design : Theory and practice*. Birkhäuser.
- Sewing, W., & Wegerhoff, E. (2004). *Architecture : Sculpture*. Munich ; New York: Prestel.
- Zumthor, P. (2005). *Atmospheres : Architectural environments - surrounding objects*. Basel: Birkhäuser.
- Zumthor, P. (2006). *Thinking architecture* (2. uppl.). Basel: Birkhäuser.

1. Daniel Libeskind. (1998). Judiska museet i Berlin. Bild: Joakim Sederholm.
2. Herzog & de Meuron. (2008). CaixaForum; view looking up at side of building. Hämtad från https://library-artstor-org.libproxy.aalto.fi/asset/ARTONFILE_DB_10311365760
3. Herzog & de Meuron (Swiss, founded 1978). (2003, Image: May, 2010). Prada Aoyama, Exterior. [architecture]. Hämtad från https://library-artstor-org.libproxy.aalto.fi/asset/ACOLUMBIAARTIG_10313271060
4. Herzog & de Meuron. (2004). Edifici Forum (Forum byggnad); detail of column covered with hammered steel cladding and designs. Hämtad från https://library-artstor-org.libproxy.aalto.fi/asset/ARTONFILE_DB_10311365337
5. Peter Pichler. (2018). Hotel Schgaguler. Bild: Oskar Dariz. Hämtad från https://images.adsttc.com/media/images/5be3/2c92/08a5/e5f7/ac00/07a3/large_jpg/Peter_Pichler_Architecture_Hotel_Schgaguler_6.jpg?1541614727
6. Gehry, Frank O., 1929-. (1980's). Weil am Rhein: Vitra Design Museum partial view. Hämtad från https://library-artstor-org.libproxy.aalto.fi/asset/ARTSTOR_103_41822000062784
7. Trappa planerad av arkitekten Steven Harris och en dräkt av Rossie Assoulin Bild: Viktoria Lytra. Hämtad från https://images.adsttc.com/media/images/5ba3/66f9/f197/cc36/9f00/0648/large_jpg/1.jpg?1537435379
8. Henning Larsen. Videbaek konstmuseum, Danmark. Bild: Kristine Mengel [https://images.adsttc.com/media/images/5b68/77dc/f197/cc32/a300/0474/large_jpg/Art_Pavilion_in_Videbaek_Henning-Larsen_Photo_by_Kirstine_Mengel_\(16\).jpg?1533573024](https://images.adsttc.com/media/images/5b68/77dc/f197/cc32/a300/0474/large_jpg/Art_Pavilion_in_Videbaek_Henning-Larsen_Photo_by_Kirstine_Mengel_(16).jpg?1533573024)
9. Santiago Calatrava. (1989-1992, Image: 2009). Montjuïc Communications Tower. Hämtad från https://library-artstor-org.libproxy.aalto.fi/asset/ALIEBERMANIG_10313051778
10. Alvaro Siza. (1991-1999). Fundação de Serralves (Museum of Contemporary Art), east front. [civic architecture]. Hämtad från https://library-artstor-org.libproxy.aalto.fi/asset/ATEXASIG_WANG_10311779806

11. Pal design. Sky center 2018 Bild: Quilin Zhang Hämtad från
https://images.adsttc.com/media/images/5b19/fca3/f197/cc7c/8200/020a/large_jpg/06_PAL-%E4%BE%A8%E5%9F%8E%E4%B8%80%E5%8F%B7Sky_Center.jpg?1528429721
12. Zaha Hadid (2018). Morpheus hotel. Bild: Ivan Dupont Hämtad från
https://images.adsttc.com/media/images/5b22/979a/f197/cc06/de00/0023/large_jpg/16_ZHA_Morpheus_photo_Ivan_Dupont.jpg?1528993661
13. Daniel Libeskind. (1998). Judiska museet i Berlin, flygbild: Guenter Schneider.
Hämtad från
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:JewishMuseumBerlinAerial.jpg>
14. Daniel Libeskind. (1998). Judiska museet i Berlin, karta över underjordisk del. Bild:
Joakim Sederholm.
15. Daniel Libeskind. (1998). Judiska museet i Berlin, underjordisk del. Bild: Joakim Sederholm.
- 16.-19. Daniel Libeskind. (1998). Judiska museet i Berlin, Exilträdgården. Bild: Joakim Sederholm.
20. Daniel Libeskind. (1998). Judiska museet i Berlin, Holocausttornet. Bild: Joakim Sederholm.
21. Daniel Libeskind. (1998). Judiska museet i Berlin, trappan upp till
utställningsutrymmena. Bild: Joakim Sederholm.
- 22.-23. Daniel Libeskind. (1998). Judiska museet i Berlin. Bild: Joakim Sederholm.
24. Chris Drury: Time Capsule 2002, South Carolina botaniska trädgård, Clemson USA.
Hämtad från
https://spacecraftproject.files.wordpress.com/2013/01/time_capsule.jpg
25. Per Kirkeby. (1992). Rumskulptur. Bild: Dietmar Walberg. Hämtad från
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ed/Kirkeby_Raumskulptur_documenta_IX_Kassel_1.JPG
- Pärm: Judiska museet i Berlin, exilträdgården. Bild: Joakim Sederholm.

